

תרגום* ז'ק לזרה

מרגע שאמצעי העבודה אומצו על ידי תהליך הייצור של ההון, הם עברו מטאמורפוזות שונות שפסגתן היא המכונה, או ליתר דיוק, מערכת אוטומטית [...] מופעלת על ידי אוטומטון, כוח נע המניע את עצמו; אוטומטון זה מורכב מאיברים מכניים ואינטלקטואליים רבים, כך שהפועלים עצמם אינם אלא קשריו המודעים (*die Arbeiter selbst nur als bewußte Glieder desselben bestimmt sind*)... בשום פנים אין המכונה מופיעה כאמצעי העבודה של הפועל היחיד.
קרל מרקס, "קווי המתאר של ביקורת הכלכלה המדינית".

דוקטור זייץ היקר: באפריל שנת 1964 הקמת ועדה מייעצת לעיבוד אוטומטי של שפה לבקשתו של דוקטור לילנד הייוורת, מנהל קרן המדע הלאומית, כדי לייעץ למחלקת ההגנה, לסוכנות הביון המרכזית ולקרן המדע הלאומית בכל הנוגע למחקר ופיתוח בתחום הכולל של תרגום מכני משפות זרות. במהרה מצאנו שהצדק היה עמך כשטענת כי ישנן דעות נחרצות רבות, אך תכופות גם סותרות, לגבי ההבטחה הגלומה בתרגום מכונה ולגבי הצעדים שיש לנקוט כדי להפיק ממנו את מרב התועלת.

"שפה ומכונות: מחשבים בתרגום ובבלשנות", דו"ח מאת הוועדה המייעצת לעיבוד אוטומטי של שפה.¹

שאלת השילוב האופטימלי בין אדם למכונה מעוררת עניין ניכר. כבר שוררת הסכמה נרחבת על כך שתרגום מכונה, בליווי עריכה אנושית אינטנסיבית לפניו ואחריו, אינו משתלם ברוב המקרים, שכן העניין העיקרי בשיטה זאת הוא תיקון כשליה של המכונה. מושג מוצלח בהרבה הוא מושג השותפות. מכונת תרגום יעילה כזאת שבכוחה לפעול כל אימת שתידרש, להמשיך גם כאשר שותפה האנושי עָנף, להעשיר את ידיעתו בלי להטריחו בבדיקה במילונים ובספרי דקדוק, ולפרוש בשקט אל הרקע כאשר השותף האנושי מבקש להפעיל את כוחותיו ללא עזרתה – נחשבת במידה רבה לשותפה טובה.
ר"ה ריכטר, "תכנות מקדים לתרגום מכני".²

יש סיבות דוחקות לבחון מחדש את מושג ה"תרגום" כ"מושג פוליטי". הקושי הוא לדעת איזה סוג של "תרגום" אנחנו מבקשים לבחון מחדש, בין היתר משום שהעיסוק בתרגום – הן בתיאוריה והן בפרקטיקה – מבוסס רובו ככולו על ההבחנה המשתקת, למרות (ואולי דווקא בגלל) היותה מוסמכת, בין שימושים אינסטרומנטליים לשימושים שאינם אינסטרומנטליים בשפה. בהקשר הזה תרגומים הם רלבנטיים או חסרי רלבנטיות; טכניים או פואטיים; פרקטיים או ספרותיים;

Jacques Lezra (2012), "Translation", *Political Concepts: a Critical Lexicon 2*
www.politicalconcepts.org/translation-jacques-lezra-2

תרגמה מאנגלית: לירון מור

מייצרי אידיאליזציות או מטריאליסטיים. הם יכולים להיות מבייתים או מזירים; שדה התרגום עשוי לארגן עצמו סביב "ניתנות לתרגום" או סביב "אי ניתנות לתרגום".³ האם נוכל להרפות מן ההבחנה המיושנת הזאת? אילו מושגים עכשוויים יעלו במקומה כדי להסדיר את השדות הסמנטיים המסוכסכים, המקוטעים והסבוכים שמסמן המונח "תרגום"? באיזה אופן המושגים העכשוויים הללו של תרגום הם "פוליטיים"? כיצד מה שאנחנו מכנים "פוליטיקה" משנה את צורתו (transformed) – מתורגם (translated) – כאשר "תרגום" הופך "מושג פוליטי" (ומצטרף למונחים שעל הגדרתם כ"פוליטיים" נסכים ביתר קלות: עם, לשון, ייצוג, אינטרס)? בחיבור קצר זה אשרטט בקווים כלליים את מובנו הרווח – אך הטריטוריאלי מבחינה מושגית – של תרגום, שמפתה לאלץ אותו לשמש כמושג פוליטי. לאחר מכן אפרוש מובן אחר של תרגום, ולו אופקים עתידיים אחרים כמושג פוליטי, הנובע מעלייתו של מה שמכונה "תרגום מכונה" והמסדיר כבר עכשיו (ואם לא עכשיו אזי בקרוב מאוד) את השדה הסמנטי שמכסה המושג "תרגום". לבסוף, בעזרתן של מכונות מסוגים שונים לגמרי, או של ישויות מכניות מסוגים אחרים, בכונתי להראות כי את שני המובנים הללו של תרגום יש לחשוב זה ביחס לזה ואז לעבדם מחדש אל תוך האופן שבו אנחנו מבינים את פרקטיקות התרגום שבפניהן אנו ניצבים כיום.

אין זה סוד שקבוצת התופעות הנקראת כיום "גלובליזציה" מתעצבת סביב התנועה הדיפרנציאלית של אנשים, עבודה, סחורות והון בין אזורים שונים, לאורכם של צירים הנמתחים מצפון לדרום, אך גם ממזרח למערב – צירים אפשר לשרטט על מפה פוליטית שונה במקצת, שאינה מוסדרת על פי גבולות לאומיים או קווים גיאוגרפיים, אלא על פי תחומים של חקיקת מגן, פרקטיקות עבודה מוגדרות, זיקות למסורות קולוניאליות או אפשרויות הגישה למשאבים טבעיים. "תרגום", ההעברה של מידע בין שפות טבעיות, הוא מושג פוליטי במובן זה: הוא אחד האמצעים המאפשרים חלק מהתנועות האלה ובה בעת הוא בעצמו מה שאפשר לכנות פרקטיקת סחורה מסדר שני, שערכה נקבע ביחס לתנועת ההון והסחורות החומריות מן הסדר הראשון. אני משתמש במונח הייחודי למדי "פרקטיקת סחורה" היכן שאחרים ישתמשו כנראה בביטוי "עבודה לא-חומרית" כדי להפריד – בחדות, לשם קיצור – את רעיון הערך מסכמת "העבודה החומרית" שעליה הוא מבוסס באופן מסורתי.⁴ "בשום פנים אין המכונה מופיעה כאמצעי העבודה של הפועל היחיד", אומר מרקס ב"פרגמנט המכונה" ב"קווי המתאר של ביקורת הכלכלה המדינית". זוהי בדיוק המגמה שברצוני להדגיש: בשום פנים אין התרגום מופיע כיום כ"אמצעי העבודה" של הפועל היחיד.

קשר מעין זה בין ייצור מסחרי לתרגום רווח כמובן זה מכבר. תרגום ומרקנטיליזם צצו יד ביד זמן רב לפני שמושגים מודרניים כמו "שוק", "סחורה" ו"ערך" הפכו למוסכמים וזמן רב לפני שהתרגום שילב את ידיו האחרות באוונגליזם דתי ובפרקטיקות מנהל קולוניאליות. המצב כיום מתאים את התמונה הגיאוגרפית-תרבותית הממושכת יותר הזאת למאפיינים הייחודיים של ייצור בעבודה מיוצאת, של מערכות תחבורה ותקשורת עולמיות הבנויות לפרטי פרטים, ושל מערכת אשראי ופיננסים עולמית המאפשרת את שני אלה.

אם ברצוני למקם את פס ייצור הוידג'טים שלי בניקרגואה או את מפעל האיפדים שלי בסין – מדינות שבהן חוקי העבודה רופפים, התקנות הסביבתיות זניחות ומחירה של העבודה נמוך פי 15 בערך ממחירה באיחוד האירופי או בארצות הברית – אזי עלי להבין ספרדית או מנדרינית, או לחלופין להעסיק מתרגם או מתרגמת הדוברים את השפה כדי לנהל את עסקי.⁵ ערכה של פרקטיקת התרגום נמדד, בין היתר, גם ביחס לשוויו של העסק הזה, ולא רק ביחס להיצע דוברי הספרדית או המנדרינית המסוגלים לשמש כמתרגמים או ביחס למספר הפועלים הדוברים שפות אלו בלבד, אותם יש לשכנע, בשפות אלו, לעבוד בפסי הייצור שלי.

הפנטזיה השלטת בסוג זה של תרגום היא הפנטזיה של סימון (designation) חד-משמעי או נוקשה,⁶ שבו ה"וידג'ט" והאיפד מסומנים – או לכל הפחות ניתנים לסימון – באופן נוקשה בכל השפות הטבעיות. אפשר להבין את הפנטזיה הזאת של חד-משמעיות או נוקשות בשני מובנים משלימים אך גם שונים למדי. אני אומר לשותף או לשותפה שלי מניקרוגואה, "בואו נייצר וידג'טים", וכדי שהוא או היא יבינו אותי עליהם ראשית כול להבין שמה שאני אומר הוא אכן דיבור מכוון ותקשורתי, ביטוי שיש לו משמעות כלשהי ואינו סתם ג'יבריש.

במובן התנאי המוסכם הצר הזה, מן ההכרח ששותפתי תכיר בכך שלאמירה שלי יש מובן, ושהמובן הזה מובחן דיו מה"ביטוי" שלי ומהמילים עצמן, כך שאת המובן של מה שאני אומר, למשל "בואו נייצר וידג'טים", אפשר להעביר לספרדית. תנאי כפול ופשוט זה – שאנחנו עוסקים בביטוי מכוון ומתקשר, ושמה שמבוטא ניתן להפרדה ממה שמבוטא אותו, יהיה אשר יהיה – נכון בהכרח אם תרגום הוא מן האפשר, או כך לפחות אנחנו מאמינים. על כל פנים, תנאי זה עומד ביסוד חיפושי אחר שירותיו של מתרגם, שלא הייתי נדרש להם כלל אלמלא הנחתי או דימיתי לעצמי מצב תקשורתי כזה (אפשר לנסח זאת כך: כדי שיהיה בכלל תרגום, עלינו להסכים, בשפה משותפת כלשהי, כי אכן ישנן "שפות טבעיות", תמיד יותר מאחת).

שימו לב שהגרסה הזאת של סיפור הוידג'ט היא בעלת זיקה משמעותית לסיפורים העומדים בבסיס תיאולוגיות מסוימות של תרגום, ובייחוד אלו הפאוליניות: היכולת לכרות, למול את המילה⁷ מן הרוח מבוססת על אותה מסורת המבחינה ביטוי מתוכן שראשיתה בימיו של סוקרטס, ומבססת אותה בתורה.

האופן השני שבו עלינו להבין את הסימון ה"חד-משמעי" או ה"נוקשה" של המונח "וידג'ט" אמנם קשור למגמה התיאולוגית הזאת, אבל כרוך יותר מכול בעבודתו המוקדמת של סול קריפקי על מה שנודע כיום בשם "סנמטיקה מודאלית", לפיה יחידה לשונית, שם או כינוי רומז ייחשב למסמן נוקשה "אם בכל עולם אפשרי הוא מציין אותו אובייקט".⁸ בעולם בית החרושת הגלובלי, אנו ניצבים נוכח גרסה פשטנית עד מאוד של "זהות על פני עולמות אפשריים" ואולי אף נוכח הטיפוס המובהק או האבטיפוס של זהות כזאת בין עולמות אפשריים. זוהי האקולוגיה שלנו: עולם המנדרינית או הספרדית, עולם האנגלית, אובייקט המשותף לשניהם, ושני שמות – אחד באנגלית, אחד במנדרינית או בספרדית – המסמנים אותו.

ואולי זה לא בדיוק כך. נניח שאין וידג'טים בניקרגואה ושאינן שום שם לוידג'ט בספרדית.⁹

המתרגמת שלי תציג את האובייקט שנתתי לה, תראה אותו לשותף או לשותפה שלי ותתאר את שימושו: המתרגמת שלי תאמר בספרדית [או בעברית] משהו כמו "באנגלית הדבר הזה נקרא וידג'ט, וז'ק מציע שנייצר כאלה". משמעותו של "וידג'ט" בשפת היעד היא כעת: "האובייקט שבאנגלית נקרא 'וידג'ט'". ייתכן שלאחר מכן המתרגמת אף תתאר את האובייקט, תמנה את שימושו וכו'.

מעשה הצבעתי (ostensive) – הצגת האובייקט – הכרוך הן במעשה של שיום (או ליתר דיוק, במעשה מפורש של סימון האובייקט) והן במעשה מובלע של הצבעה, בסימון המטא-לשוני, "באנגלית". בשלב זה, ואולי למגינת לבי, השותפה הניקרגואית שלי עשויה לפצוח ביוזמה משלה ולנהל עסקים עם חברה פורטוגלית, בשפה שגם בה אולי חסרה המילה וחסר האובייקט הנקרא באנגלית וידג'ט, ובספרדית – "האובייקט שבאנגלית נקרא 'וידג'ט'". היא מעסיקה כעת מתרגם מספרדית לפורטוגזית, אשר יכנה את האובייקט שהוא מחזיק, בפורטוגזית, "האובייקט שבספרדית נקרא 'האובייקט שבאנגלית נקרא 'וידג'ט'", ואפשר שיתאר בפורטוגזית את שימושו, ואולי אף את צבעו ואת מעלותיו בכוח, תוך דגש על התועלות השונות שהוא עשוי להביא בפורטוגל (שבה ייתכן שהנסיבות התרבותיות, הגיאוגרפיות או האקלימיות יכתיבו לו וידג'ט שימושים אחרים מאלה שנראו מתאימים, או אפילו עולים על הדעת, בנסיבות, תנאים וזמנים אחרים). כל המבנה הגלובלי המתקבל ניצב על שני בסיסים: על התנאי הרגסיבי מטרופוליני, שבאנגלית האובייקט נקרא וידג'ט; ועל ההנחה המשותפת המובנת מאליה כביכול, דרגת האפס של הביטוי הלשוני, שהצבעה וסימון קשורים זה בזה לפני התרגום וכתנאי לקיומו, באנגלית, בספרדית, בפורטוגזית, במנדרינית... (הצבעה מפורשת על האובייקט שברצוני לסמן; הצבעה מובלעת או מטא-לשונית לסימון השפה או פרקטיקות הסימון שבמסגרתן אני מבצע את הסימון המפורש הזה).

בכלכלה הפוליטית של פילוסופיית "העולמות האפשריים", המונח "אפשרות" מסמן את האוניברסל של הצמדת ערך ושל קדימות ברורה בזמן שבמסגרתה הצמדה נוקשה כזאת יכולה להתקיים – הזמן ה"ממשי" של הישות המסומנת, של הסחורה הפוטנציאלית לפני כניסתה לשוק וכתנאי לכניסתה לשוק. כאן, "אפשרי" משמעו "מצביע על ערך הניתן לתרגום בין שווקים אפשריים". אין זה משנה מהו שמו של "וידג'ט" במנדרינית, ואפילו אלמלא היה בספרדית או בפורטוגזית מונח לתיאור האובייקט שהמתרגמת שלי מחזיקה, עדיין יש מובן כלשהו, ומעבר למובן הזה גם דבר ממשי כלשהו, שאליו המונח האנגלי "וידג'ט" מתייחס, והמילים במנדרינית ובספרדית ל"וידג'ט" מתייחסות באופן נוקשה לרגע הרפרנציאלי הזה, לרגע הזה של הטבלה בשם, כפי שתייחס אליו גם כל תרגום להבא.

ייתכן שאנלוגיה ויזואלית תועיל כאן. העלו בזכרוכם את "האבן ההיא שאיורפידס קרא לה מגנט", (*ὡσπερ ἐν τῇ λίθῳ ἦν Εὐρωπαϊδης μὲν Μαγνήτιν ὀνόμασεν*), שסוקרטס משתמש בה באיון של אפלטון (533d) לשם תיאור כוחה של המוזה לעורר השראה. אבן המגנט "לא זו בלבד

שהיא מושכת אליה את טבעות הברזל כשהן לעצמן, אלא אף נותנת כוח בטבעות שתוכלנה לעשות כמעשה האבן ולמשוך אליהן טבעות אחרות, עד שתיווצר לעתים שרשרת ארוכה מאוד של כלי ברזל וטבעות התלויים זה בזה; אך כוחם של כל אלה שאוב מהאבן ההיא" ($\pi\alpha\sigma\iota\ \delta\epsilon$) (τούτοις ἔξ ἐκείνης τῆς λίθου ἢ δύναμιν ἀνήρτηται, "ממשיים", המסומנים בתסריט "העולמות האפשריים" או תסריט "השווקים האפשריים" הגלובליים, אינם בהכרח ממשיים במובן של "קיימים ממש בעולם ברגע זה או בזמן כלשהו": אין הכוונה שמה שמסומן במילה "וידג'ט" הוא ממשי כפי שהמגנט המעביר את המטען המגנטי לטבעות השרשרת מוכרח להיות ממשי, או חייב היה להיות ממשי באופן חומרי כדי להעביר את המטען – כך שהמטען נדמה עתה כעקבותיה המתמידים של אותה נגיעה ראשונית.¹⁰ אין הכוונה שכן ההכרח כי דבר כזה או אחר יהיה בעל ערך בשוק לפני שיוכל לסגל לעצמו ערך אחר בשוק אחר: הכוונה אינה אלא שאפשר שיהיה לו ערך, כיוון שמושג השערוך או מנגנון מתן הערך תקפים באקולוגיה הביתית של הדבר הזה, גם אם הוא עצמו אינו מובן מיד במסגרת האקולוגיה הזאת כשייך לסוג הדברים שיש להם ערך. זוהי הכוונה, מפני שהאמירה הסטיפולטיבית "דבר כזה או אחר" (או אמירה מעין זאת), ואחת היא כמה שונה יהיה ה"דבר" שהיא מסמנת בעולם כזה או באחר עובדת כסימון בכל העולמות האפשריים (מוסכמות הסימון, גם אם אינן זהות בין כל העולמות האפשריים, הן לכל הפחות אנלוגיות דיין בכדי שיהיו ניתנות לתרגום בין כל העולמות האפשריים: זוהי עובדה של כל העולמות האפשריים, אפילו אם המוסכמות בעולמות הללו שונות. סמנטיקה מודאלית נשענת על ההנחה ש"עולם אפשרי" מסמן עולם אפשרי בכל העולמות האפשריים – כלומר שמוסכמת הסימון היא בעצמה נוקשה).

אנחנו אומרים ש"מלך צרפת" מסמן דבר-מה ממשי אבל לא בהכרח קיים, או ש"וידג'ט" מסמן משהו שיכול להיות בעל ערך. ב"ממשי" כוונתנו למכלול של דברים – הכוונה היא שאין זה בלתי אפשרי מבחינה אנליטית שמהו כמו "מלך צרפת" אכן יתקיים ("מלך צרפת" איננו ריבוע עגול); הכוונה היא שהיסטורית אמנם היו מלכים בצרפת; הכוונה היא שיש בכוחנו לדמיין עולם שבו יש מלך בצרפת, אפילו אם הוא לא קיים בעולם הזה, שאותו אנחנו חולקים; הכוונה היא שבטענה בדבר הממשות המיוחדת של וידג'טים, אנחנו נשענים על אלוזיה לטיעוניו של ראסל באשר לסימון, שבהם אני משתמש כאן לצורך ההטבלה בשם, או ההטענה המגנטית של הוידג'טים שלי בערך עודף מוסף, מהודר פילוסופית.¹² הכוונה היא גם ש"וידג'ט" הוא דבר-מה שיכול להיות בעל ערך, מסוג כזה או אחר, בשוק כזה או אחר. כשמדובר בוידג'טים עצמם, ישנה אפילו תמיכה לקסיקלית מסוימת להתפלפלות לכאורה הזאת. באופן כללי, כשאנחנו משתמשים במילה "וידג'ט", וכל עוד אנחנו מדברים לפני 2002 לערך – כשתוכניות מכונה אלקטרוניות המכונות "וידג'טים" נכנסו ללקסיקון – אזי אנחנו מתייחסים למה שמילון אוקספורד האנגלי מגדיר כ"שם כללי לגאדג'ט או מכשיר מכני, בייחוד מכשיר קטן מתוצרת תעשייתית".¹³ לפני 2002, המונח "וידג'ט" שימש ממלא מקום, ממשי אך גנרי, לציון כל גאדג'ט מתוצרת תעשייתית, אולם לא היה זה גאדג'ט "קיים ממש" שאני יכול להחזיק בידי ולהעביר למתרגמת הניקרגואית שלי. בהיעדר דבר "ממשי" (אך לא בהכרח מתמיד בזמן או חומרי) שמסומן באנגלית, בספרדית

ובמנדרינית, יהיה זה חסר שחר לדבר על תרגום המונח "וידג'ט" לספרדית או למנדרינית, ואפילו על ניתנות-לתרגום בכלל. בהיעדר עקרון המציאות הזה, עקרון ה"זהות בין עולמות אפשריים" – או ליתר דיוק, בהיעדר עקרון של אנלוגיה מספקת של "זהות" ואנלוגיה מספקת של "סימון" בין כל העולמות האפשריים, אי אפשר להשוות את ערכה של סחורה כזאת או אחרת בין גבולות – ובכלל זה את פרקטיקת הסחורה מסדר שני הנקראת "תרגום".

עד כה דיברתי על פרקטיקות תרגום אינסטרומנטליות לחלוטין – של מסמכים טכניים, חוזים עסקיים, תפריטי מסעדות, לוחות זמנים תעבורתיים וכו': ההעברה או המסירה של פריט מידע כלשהו, למשל המידע כי "ז'ק רוצה לייצר וידג'טים", המבוטא באקראי בשפה טבעית כלשהי – אנגלית, במקרה זה – לשפה טבעית אחרת. כעת, נבחן את סוג הפרקטיקות – של תרגום ספרותי בעיקר – שבהן שוויו המשווער של הפן האסתטי של השפה המקורית ושל התרגום הוא חלק מהערך הנצבר על ידי שניהם. במקרה זה, היחס בין פריט המידע ובין "השפה הטבעית" שבה הוא מבוטא, או שלתוכה הוא מושלך, אינו נתפס כאקראי, גם אם אינו מגיע למדרגת יחס אריסטוטלי "מהותי" או בל יינתק, שכן אז תרגום לא יהיה כלל מן האפשר. אבל מלבד זאת, מעט מאוד מתרחיש הוידג'ט שלי משתנה. דומה כי הסכם התקשורתיות עדיין מונח מפורשות כתנאי.

במקום אובייקט ממשי (גם אם לא בהכרח קיים), העומד בבסיס הסימון הנוקשה של המונח "וידג'ט" או המונח "תרגום", אני מדמה עכשיו מושג ממשי (גם אם לא בהכרח קיים), ששמו "ערך אסתטי", שאפשר לייחס אותו באופן נוקשה להיגדים שלי, יהיו אשר יהיו. הייחוס הפשוט הזה מוחל באופן טיפוסי, נוקשה ובל יינתק על התרגום המסוים של הביטוי או השיר שלי, מאנגלית לכל שפה טבעית אחרת שאוכל להעלות בדעתי, בין אם אני מדקלם שיר הנפתח במילים "בואו נייצר וידג'טים" ובין אם שיר החורז "האהבה לא היא / אשר לעת מצוא כרוח משתנה"¹⁴.

קל לדמיין את ההיסטוריה הארוכה של התרגום, הן של פרקטיקות התרגום והן של התאוריה או ההמשגה שלו, במונחי שני הקצוות או הקטבים הללו, שהם גם פרדיגמות להערכת טיבם של תרגומים – להעדפה של תרגום אחד על פני אחר, ואפילו לשם הקביעה מה נחשב תרגום ומה לא. כדאי אולי לציין, כי בזמנים שונים, ותחת לחצים כלכליים, פוליטיים ותרבותיים שונים, הערך היחסי של תרגום מן הסוג האינסטרומנטלי מחד ושל תרגום מהסוג הנוטה לאסתטי מאידך, משתנה מתוך יחס זה לזה ובהתאם לקריטריונים שונים. ניתן לראות זאת כפעולה על בסיס אנלוגיה משולשת או יחס משולש – היחס בין שפה טבעית למונח באותה שפה, נאמר "וידג'ט" או "תרגום", הוא כמו היחס בין האקולוגיות שבמסגרתן הוא מוערך ומשווק לבין אובייקט ממשי; התנועה בין שפה טבעית אחת שבה מבוטאים המונחים "וידג'ט" או "תרגום" לשפה טבעית אחרת היא כמו התנועה בין אקולוגיה אחת, או שוק אחד, שבמסגרתם מוערך ה"וידג'ט" או ה"תרגום", לאקולוגיה או שוק אחרים.

באמצעות פעולות הדמיון והציון האלה, אנו מבססים את הגנאולוגיה של מושג התרגום

והפרקטיקות שלו, והופכים את האקולוגיה והשוק שעבורם המושגים והפרקטיקות הללו תקפים לגלובליים. באמצעות פעולות אלו אנו מבטיחים לעצמנו שאחרי ככלות הכל אנחנו עודנו ונהייה לעולמים, על אפנו ועל חמתנו, ביטויה של המילה – ה-*zoon logon echon*, או החיה שבמרוצת שכחת הקשר הראשיתי שלה למילה הפכה לחיה הרציונלית או לחיה המשווקת.¹⁵ ובמסגרת הציון והדמיון הללו אנו נותרים, לעולם ובהכרח, אבודים בים הכלכלה הפוליטית המודרנית של שווקים אפשריים.

אולם, בכל הדמיונים והציונים האלה אנחנו מתעלמים משני עניינים הקשורים זה בזה. אנחנו מתעלמים, ראשית כל, מדבר-מה הנראה, במובנים מסוימים, חדש לחלוטין: מפנה העתים שחדר למפה הקיימת של פרקטיקות ותיאוריות תרגומיות עם הופעתו של תרגום מכני, במהלך המלחמה הקרה ובעקבותיה.¹⁶ לא עוד פועלים מתרגמים; משימתה של המתרגמת איננה עוד משימה אנושית, או אפילו הומניסטית, מעיקרה. הפרדיגמה של מגדל בבל – הסובבת בתוך האליפסה שבין שני קטבי התרגום, האינסטרומנטלי והאסתטי, פרדיגמה המבססת, אך גם מבטאת, את ההבחנה בין עבודה אינטלקטואלית לעבודה טכנית, בין תפיסות האדם כהומו לאבוראנס (האדם העובד) או הומו פאבר (האדם המייצר) – פינתה את מקומה למה שאפשר אולי לכנות הפרדיגמה של דג בבל.¹⁷ או אולי תקופת דג בבל, עידן של התקה-כפולה: מחד, ההתקה של מה שבכוחו לאפשר ללוגוס – אותה הבלחה והתכנסות של ההווה כהתגלות-אמת (*alethea*), בלשונו של היידגר – להבליח מתוך מונחים שאלמלא כן ישמעו טכניים, כגון "שפה טבעית", "הבדל לשוני", "מידע", או "הבדל או גלישה סמנטיים".¹⁸ אבל מאידך – וזה מה שהופך את הסיפור ליותר מסתם תיאור עלייתה של תמונת-העולם הטכנולוגית – מאידך, זו גם התקה של הממד המעורפל, הבלתי-מהותי לרוב, של הביטוי הלשוני אשר, על פי היידגר, נכנס לתמונה כאשר הלוגוס נשכח.

תקופת דג בבל מסמנת, בד בבד עם ההתקה של אותו דבר-מה בשפה שמתייחס למה שהיידגר מכנה "הישות (being) שבמקורה נפתחה בהתכנסות, גם את ההתקה של השפה ההופכת "כפירה לשמה", עבודת הגלוסה [או, פרשנות הלשון], השפה ההופכת לאיבר מכני של הלשון, השפה במידה שהיא מייצגת את ה"התרופפות" של ה"אמת", כלומר, של השפה ההופכת, בהדרגתיות אך גם באורח הרה אסון, לביטוי של מכונה, "פעולת הדיבור, הפעלת איברי הדיבור, פה, שפתיים, לשון".¹⁹ תקופת דג בבל גוזלת מאיתנו את לשונותינו, את פעולת הדיבור, את הביטוי באשר הוא מתייחס למכונה הממוללת²⁰ שאנו מכנים גופנו; יתרה מזאת, היא גוזלת מאיתנו גם את קשרינו, יהיו אשר יהיו, למונחים אותנטיים, ראשיתיים וארכאיים יותר שבאמצעותם ניסתה ההיסטוריה הארוכה של המטאפיזיקה לסמן את מה שאינו רק ניתן לביטוי ובכל זאת הופך את החיה האנושית, באורח מובהק וייחודי, לאנושית.

תקופת דג בבל: מפתח חדש לייחוס ערך לזמן ולעבודה, שונה מהנהוג טרם הופעתו של תרגום המכונה; הצמדה אחרת של עבודה לפעולה אנושית, כוונה, גוף.²¹ וכתוצאה מכך, מושג שונה בתכלית של האדם. הביטוי, למשל, בגורלה של המטאפורה השלטת בהמשגתו של תרגום המכונה

בשנת 1956: הדימוי החמים והנעים של שיתוף פעולה בין המתרגם האנושי ועוזרו המכני: "מכונת תרגום יעילה [היא] שותפה טובה," כתב ר"ה ריצ'נס. אולם, כאשר פרנץ יוזף אוך, המפתח הראשי של גוגל טרנסלייטור נשאל ב-2010 על ידי הלום אנג'לס טיימס אודות ה"הכשרה של המתרגם", מה שהוא משווה לנגד עיניו כבר איננו שותפות בין מתרגם אנושי ומכונת-תרגום. תחת זאת, המילה "מתרגם" מתייחסת אצלו לשילוב בין אלגוריתם תרגום סטטיסטי-מכני, מאגר נתונים ומנוע-חיפוש, ואת שלוש צורות העבודה שהשאלה מתווה באורח מעורפל למדי – "הכשרת המתרגם," ה"חיפוש" וה"תרגום" – יש להבין כרגעים של אותו תהליך עצמו, תהליך שבביצורי מטאפורות אנכרוניסטיות מתחפש לצורה הפרימיטיבית ביותר של עבודת כפיים, "כרייה", המבוצעת בכלים שאין בהם דבר מן האנושי. כך אומר אוך, בתשובה לשאלה "כשאתה מכשיר את המתרגם, עליך להשיג מה שמכונה קבוצות נתונים מקבילות, שבהן כל מסמך מופיע לפחות בשתי שפות. מניין אתה משיג את כל התרגומים האלה?"

כשהתחלנו, היו לנו קבוצות מבחן סטנדרטיות שסיפק איגוד המידע הלשוני, שמספק מידע למכוני מחקר ולמכונים אקדמיים. אחר כך, פנינו למקומות כמו האו"ם, שכל המסמכים שלהם מתורגמים לשש השפות הרשמיות של האו"ם. ויש מאגר עצום של מסמכים שזמין שם במאגר הנתונים שלהם, שהיה מאד מועיל כי איכות התרגום טובה מאד. אבל חוץ מזה, זה פשוט "הרשת"... האלגוריתמים שלנו כורים פחות או יותר את כל מה שיש שם.

על כך מגיב המראיין בהערה, "אז זה בערך אנלוגי לאופן שבו זחלן הרשת (Web crawler) של גוגל מעכבש (spiders) את דפי הרשת?" ואוך משיב:

זה דומה. בעוד שזחלן הרשת כורה את כל הרשת וממפה אותה, אז במקרה של זחלן התרגום יש תת-הקבוצה של מסמכים שכוללים תרגומים. האתגר הוא למצוא איזה טקסטים מתורגמים לשפה אחרת – ואיפה למצוא את התרגום המתאים.²²

שימו לב לשימוש האנכרוניסטי להכעיס במונח "לכרות"; להפיכתו הנפלאה והסימפטומטית של שם-העצם "עכביש" לכדי פועל. שימו לב לאנקולוטון [שגיא תחבירית, מעבר פתאומי ממבנה תחבירי אחד לאחר] הצורם בתשובתו של אוך. לנגד עינינו שפתו של הראיון מתאמצת לבטא מצב עניינים שעודנו חסר לקסיקון ותחביר. דבר-מה, וזהו איננו לוגוס ואיננו גלוסה, מבליח. אנחנו מצויים, כך נראה, במחיצת האירוע.

כמובן, כשהסיפור מסופר באופן הזה אנחנו נכנעים לסוג אחר של פיתוי. אנחנו מדמים לעצמנו שהאירוע ארע או עודו מתרחש, ואנחנו ניצבים בצלו או נוכח ביאתו – אנחנו המודרניים, כמו קורטס האמיץ על הפסגה או זרתוסטרא בפתח מערתו, או כמו קפטן קירק על סיפון ספינת-החלל אנטרפרייז. דבר מהזמן ההרפתקני והחדש הזה לא יהיה בר-תרגום אל הזמן שבישר את ביאתו; העולם שלנו השתנה; התפקיד הלשוני של "הוראה" השתנה כשם שהשתנה מה שעליו אנחנו מורים, סמנטית ותחבירית – עכביש כעת "מעכבש", אלגוריתם כורה, והחיפוש אחר "תרגום תואם" לשרשרת מילים מתבצע באופן שאיננו אינסטרומנטלי ואיננו אסתטי, אלא

מכני. כשאנחנו אומרים "שפה", או "תרגום", אנחנו מציינים דברים שונים, שונים מעבר לכל דמיון, מהדברים שצינו אותן המילים לפני טיורינג ולפני המלחמה הקרה.

הפיתוי הוא כפול אפוא. ראשית כל, הפיתוי לדמיין את ביאתו של תרגום המכונה באור עותק הנשימה של המשיחי – או שליחיו: הרובוטי, הלא-אנושי. "גרסת האנרואיד של גוגל טרנסלייט מאפשרת למשתמש או למשתמשת לדבר אל האפליקציה וכך לתרגם את מילותיו או מילותיה", אומר המראיין של אל.איי טיימס. "האם זה אומר", הוא ממשיך, "שרק צעד קטן מפריד אותנו מתרגום בזמן אמת מדיבור-אל-דיבור, בנוסח המתרגם האוניברסלי של 'מסע בין כוכבים'?" ואוך משיב:

ממש תרגום דיבור-אל-דיבור אינטגרטיבי, שבו אתה מנהל שיחת טלפון עם מישהו והיא מפורשת בזמן אמת? אני מאמין שעל בסיס הטכנולוגיה שיש לנו, וקצב השיפור שיש לנו באיכות הבסיסית של MT [תרגום מכונה] וזיהוי קולי, נראה שיהיה אפשר לעשות את זה בעתיד הלא-כל-כך-רחוק.²³

הצעקנות של תרחיש המדע-בדיוני הזה נוטה לעמעם את הטעות השנייה, הקשורה בה – הפיתוי לדמיין את ביאת התרגום הממוכן כמסמן קו שבר היסטורי ביחס לפרדיגמת מגדל בבל, שההירואיקה ההומניסטית שלה ומסלולה האליפטי, המוגדר על ידי תנודות הערך המשוקע בקטבי העבודה הטכנית והאסתטית והממפה אותם, ייראו כבלתי ניתנים לתרגום אל התחביר והלקסיקון המנץ של תרגום המכונה. שני אלה, כך היינו מעדיפים לחשוב, מנותקים זה מזה על ידי קרע היסטורי שאינו פחות חד ובלתי ניתן לגישור ולתרגום מכל קרע אחר בדמיון הכריסטולוגי.

האמנם? ואולי ישנן דרכים אחרות לחשוב מחדש על תרגום, על המושג, ההיסטוריה וההווה שלו?

זה מוביל אותי לדבר השני ממנו התעלמנו כנראה בכל הדמיונים והציונים האלה. נאמר שתרגום מכונה תמיד וכבר שכן לו בפרדיגמת מגדל בבל. אתם יכולים כבר לשער את השלכותיו האפשריות של הדבר על המפות השונות בהן יישבנו את מה שאנחנו קוראות "תרגום" – מפת השוק, המפה של האוונגליזם הנוצרי, של ההגדרות היקרות מכבר ללבנו של החיה האנושית כהומו פאבר, או כחיה שמייצרת אמנות. אתם יכולים כבר לשער איך יושפע הקשר ארוך הימים בין ערך לייצור חומרי מן הטענה שפרקטיקת-סחורה לא-אנושית הייתה תמיד וכבר מעוכבשת לה בתוך המרקם של מה שנדמה כאופייני ביותר לחיה האנושית, לאותו זואון לוגון אכון.

אפשר לדמיין את ההשלכות של הטענה שתרגום המכונה תמיד התעכבש לו בשפות טבעיות, בניצב לכפל הקטבים של אינסטרומנטליות והנאה אסתטית ששרטטתי – אולי אפשר לשער את השלכותיה, אבל מה משמעותה של טענה כזאת? הרי ודאי שאיננה מציעה מעין זיווג דרך מסע-בזמן בין גוגל והרקליטוס, זיווג שאינו אלא תמונת הראי של תרחיש המדע-הבדיוני שהצגתי, המאכלס באנדרואידים ובאמצעי תרגום נוסח "מסע בין כוכבים". הדבר אליו אנחנו מתכוונים כשאנחנו אומרים "מכונה" צריך להשתנות; כך גם הדבר אליו אנחנו מתכוונים במילה

"תרגום"; וכך גם "היסטוריה" – לא לא עד כדי כך שהמילה המודרנית "מכונה" לא תוכל עוד לשמש כתרגום של קודמתה, אך גם לא באופן הקם ונופל על הפנטזיות של הסימון, של כלכלת עולמות-אפשריים, שהתוותי קודם. לטעון שתרגום מכונה תמיד וכבר השתכן, פעל או התעכבש לו בשפות טבעיות משמעו לטעון שהקשיים הכרוכים במושג התרגום פועלים (בשקט או בשאון) או מתרחשים לא רק בינות חברות שונות וברגעים היסטוריים שונים, אלא גם מוכנים בשפות טבעיות, ובמרחב התיאורים הבדידים המגדירים את תהליכי התרגום.

האמירה ש"קשיים" מסוג זה "מוכנים" בשפות טבעיות, כמו הטענה שהם צצים לפתע ברגעים היסטוריים ובמיקומים שונים, לא נראית מאוד שונה מהפנטזיות הנוקשות של סימון והצמדת-ערך הכרוכות ב"עולמות האפשריים" של השוק העולמי ושל התרגום כפרקטיקת-סחורה. ועם זאת, היא שונה. נניח שבמקום וידג'טים, במקום הסחורה שאני מקווה לייצר עם השותף הניקרגואי שלי, המתרגמת שלי ואני מדברים על הסחורה הקשורה לה שהמתרגמת שלי מקווה לייצר לצריכתי, הסחורה מסדר-שני או פרקטיקת-הסחורה שהיא התרגום שלה. אין אנו מדברים על אובייקט שנוכל להחזיק ביד או לייצר כפי שמחזיקים או מייצרים וידג'ט (אם נניח לרצע ש"ווידג'ט" הוא אכן אובייקט חומרי מתמיד בזמן): מה שאנחנו מדברים עליו הוא, בתיאור גס, האובייקט המכונה "שפה טבעית", או שתי שפות טבעיות, והקשר ביניהן. אנחנו מדברים על השימושים השונים שניתן להפיק מהקשר הזה; על העלויות הכרוכות בתנועה ביניהן; על ערכו של המוצר שהמתרגמת שלי מספקת; וכן הלאה. המתרגמת ממנדרינית או מספרדית ואני נאלץ להסכים שאנחנו עוסקים בביטוי מכוון ותקשורתי כלשהו; ומן ההכרח שתהיה לנו הבנה משותפת מינימלית של משמעות המושג "לתרגם" בבואי להעסיק אותה.

במקרה זה, כאשר האובייקט בו מדובר איננו וידג'ט אלא אמצעי הסימון של וידג'ט בשתי שפות שונות – כלומר, כאשר האובייקט שאנחנו מסמנים הוא מה שאנחנו מכנים "תרגום" – הסכנה של רגרסיה רעילה היא בלתי-נמנעת. הרגרסיה הרעילה הזאת מבחינה את רובד הדיון באשר לסוג זה של אובייקט-שאינו-אובייקט, המכונה "שפה טבעית", מהדיון שהמתרגמת שלי ואני עשויים לנהל בנוגע לוידג'ט, ואחת היא כיצד נדמיין את ממשותו. ושימו לב לנקודה מכרעת: רעילה ככל שתהיה, סכנת הרגרסיה הזאת היא גם מקורם של ערכים ואפקטי-סימון שאינם בני-השוואה – ערכים ואפקטים שלא ניתן למדוד על פי האקולוגיות של שתי השפות ושל שני השווקים, מקור או יעד.

באומרנו שמילה או ביטוי ממנדרינית או בספרדית הם תרגום של המילה האנגלית "וידג'ט", ושהאמירה הזאת נכונה בה במידה בכל העולמות האפשריים בשל הדרישה הלוגית שכופה עלינו הרעיון שאנחנו אכן "מתרגמים" בין שפות, אזי דומה כי עלינו להניח כי מוסכמות הסימון, אם אינן זהות זו לזו, הן לכל הפחות דומות דיין בשפות טבעיות שונות עד כי ניתן לומר ש"ווידג'ט" מסמן באופן דומה למדי בשפת המקור ובשפת היעד – ואין זה תלוי כלל במה שהמילה "וידג'ט" ותרגומיה לספרדית או למנדרינית אמנם מסמנים. מה שחל על מושג "מוסכמות הסימון" תקף באותה במידה למושג ה"תרגום", ובהרחבה למונחים מטא-לשוניים שמשמשים שפות טבעיות

כדי לסמן את עצמן ושעליהם ניתן אמנם לומר כי הם לא רק "מסמנים", אלא אף "מתרגמים" את השפה הטבעית לכדי אובייקט שיחני (המורכב מהיגדים, לקסיקון, מוסכמות שימוש, תחביר וכן הלאה) המשוים או מסומן באמצעות היגד או שם מטא-שיחני באותה שפה טבעית עצמה. כפי שאתם משערים אולי, מה שקורה כאן – יהיה אשר יהיה התהליך הזה שסימנתי בתארי את האובייקטיפיקציה של השפה מתוך אותה השפה עצמה, את המטאפוריזציה של השפה במונחיה שלה – הוא תהליך שאיננו בפשטות אינסטרומנטלי או אסתטי.

אשר לחד-המשמעיות או לנוקשות שלו בעולמות אפשריים שונים, הקושי הגלום במצב הזה מתגלה כאשר שמים לב שמונחים מטא-לשוניים אינם תמיד ובאופן בלבדי מטא-לשוניים בכל הקשר נתון (היגדים מטא-לשוניים, כמו אמירות פרפורמטיביות, בניסוחו של דרידה המוקדם, רדופים תמיד על ידי טפיליות ההקשר); כאשר שמים לב לכך שמונחי "אובייקט" מסוימים עשויים לשמש, ותכופות אכן משמשים, בהשאלה לתפקיד מטא-לשוני, ולכך שהכללים המנחים את ההחלטה מתי מונח משמש בדרך זו ומתי באחרת הם בעצמם תלויי מוסכמות, חלקיים, משתנים ושנויים במחלוקת, אם לא סותרים או מהווים כשלעצמם תוצאה של שימושים מטא-לשוניים מסוג זה.

נקרא לווידג'ט המייצר אפקטים של תרגום פנים-לשוני ושל סימון מעין אלה תרגום מכונה, העכביש בגביע הלשוני לפני טיורינג ולפני המלחמה הקרה. הווידג'ט הזה מייצר את התנועה הבלתי ניתנת להכרעה, המרצדת בין המעמד הלשוני למעמד המטא-לשוני של היגדים (או של שמות, מונחים או מטאפורות). הוא עובד בין היגדים ובין מה שהם מסמנים; הוא מעכבש לו את דרכו בכדי להטות דבר מסומן מסוים אל תוך אוסף מוסכמות הסימון, הלקסיקון והתחביר שמרכיבים את השפה הטבעית שבמסגרתה הסימון הזה מתבצע. הוא פנימי להיגד או למונח המטא-לשוני, לסימון שלו, ולאובייקט שהוא מסמן. כיצד ייראה תרגום מכונה מן הסוג הזה?

אתן לכם דוגמה מתוך קאנון האמירות השגורות על תרגום, החוזרת חזרה מוכנית מאז קווינס (Quince) – אחד מה "rude mechanicals", בעלי המלאכה, או המכונאים, גסי הרוח²⁴ ב"חלום ליל קיץ" – השמיע אותה לראשונה לפני כארבע-מאות שנה ביער רדוף רוחות לשמחה, בעודו פוסע בכבודות בין פיות, מלכים ואוהבים מתורגמים. אנחנו הצופים במחזה הסוביונקטיבי מכול – המתאפיין יותר מכול במשפטי תנאי – של שייקספיר, המחזה שבו הוא מבצע את החקירה האקסטרואגנטית ביותר של פנטזיית העולמות האפשריים, המחזה הרדיקלית מכול של מודאליות פילוסופית בקאנון הדרמתי (פרוזה היא סיפור אחר לגמרי). שייקספיר מתבל את הטקסט שלו בסמן המחמיר ביותר של אי-התניה, הביטוי "לעולם לא" (never) – בו הוא משתמש כאן יותר משלושים פעמים, בתכיפות רבה יותר מבכל מחזה אחר (מלבד ב"מהומה רבה על לא דבר", למרבה הפלא). "לעולם לא" – אכן, אבל כשהוא מוצב כנגד הצורה הפשוטה והמתפשטת ביותר של תהייה קונטרה-פקטואלית, נוסח "מה היה אילו". מה אילו ניהלה ארץ היער בית דין של פיות? הייתכן עולם שבו אורג הופך לחמור ועם זאת עודנו "שתי" (a Bottom)? שבו דילמות פנימיות של הפוליטיקה האתונאית נפתרות מעבר לחומות על ידי רוחות, בעלי

מלאכה, שחקנים? שבו החושים הופכים נפרדים ומבולבלים, עד כי אפשר לראות קולות ולשמוע פרצופים ("ראיתי קול; עתה לסדק אתקרבה לציץ, / אולי אשמע פני תשבי שלי"²⁵ I see a] אומר פירמוס של שתי. התיאטרון, כמובן, הוא תמיד קונטרה-פקטואלי מטיבו, המחנה של מודאליות – אולם כאן שייקספיר מציג, או מתרגם את ההמחזה הזאת בצורה המטלטלת, המפתה והנוקשה ביותר.

ולכן, כאשר קווינס [המכונה בעברית בין היתר כפיס, קרש, או מר לוח] אומר לפירמוס של שתי ב"חלום ליל קיץ" "יברכך האל, שתי! יברכך האל! תורגמת!"²⁶ האורג המסכן בעל ראש החמור, ניק בוטום או ניק שתי שומע, כך אנחנו מניחים, שהוא לא רק "תורגם" (translated) אלא גם "שינה צורה" (transformed), אף על פי שאינו מבין בדיוק באיזו מידה תורגם או באילו אופנים הוא "השתנה" (ואולי זהו סימן לקהל שאותו בוטום או שתי הוא בתשתיתו at bottom) כבר ותמיד חמור (Ass, שת, תחת), אף על פי שאיננו מסוגל לזהות את עצמו ככזה, ואולי דווקא משום כך.²⁷ שהרי הקהל של שייקספיר למד לצפות בדיוק לכפל המשמעות הזה ב"חלום ליל קיץ", בעקבות דבריה של הלנה להרמיה: "לו העולם שלי, ודמטריוס אין, / אתן הכול להתרגם אליך"²⁸. שורתו המפורסמת של קווינס מופיעה, כמעין פרשנות או תרגום, מיד לאחר קריאתו המפורסמת הרבה פחות של סנאוט (Snout) [המכונה בתרגומים לעברית זרוב, פח או פרצופי], הקרובה לה ברוחה: "הו, שתי, כל כך השתנית! מה זה שאני רואה על צווארך?"²⁹. ייתכן בהחלט שהקהל של שייקספיר, כמו בוטום עצמו, שמע את המלים הנרדפות "שינוי" ו"טרנספורציה" ב"תרגום", אך סביר שהם, בניגוד לבוטום, שמעו גם את ה"תרגום" הלשוני של "שינוי" ל"תרגום" ושל "שת" או "תחת" (bottom) ל"חמור" (ass) והבחינו בערך המטא-לשוני המוסף של מילתו של קווינס, "תורגמת", אשר מסמנת ומתארת גם את מה שאירע בין שני הביטויים הנרדפים חלקית, "הו, שתי, כל כך השתנית!" ו"יברכך האל, שתי! יברכך האל! תורגמת!", כפי שהיא מסמנת ומתארת גם את מה שאירע בין המונחים "תחת" ו"חמור" (אנלוגיים זה לזה? תרגומים זה של זה?).

למול קהל בן-זמננו – קהל בתיאטרון הציבורי בניו יורק בשנת 2012, למשל – המשמעות הארכאית של "תורגם" כ"מה שעבר שינוי או מטאמורפוזה" תוחמץ ברובה, כמו גם המשמעות הישנה של bottom כ"דולל" (skein) או פקעת חוטים, או כמוט שעליו נכרכו חוט או חבל כדי ליצור את השתי של הבד. הקהל של ימינו יתרגם "תורגום" בקנה אחד עם מנהגינו שלנו, כפי שיאמר קיקרו, *verbis ad nostram consuetudinem aptis*, וישמע לכל הפחות את ריצודו של כפל משמעות בין-לשוני הנפתח מתוך המשחק הגס על חמור-תחת אל עבר ההדהודים הנפלאים בין הדיבור האנושי של שתי ששינה צורה ובין קול נעירתו של חמור.³⁰

לנו כיום, כמו לקהלו של שייקספיר אבל לא לבוטום עצמו, או עדיין לא לבוטום עצמו, או לפחות לא כפי שהמחזה עצמו מציג את ה"ידיעה" של בוטום – לנו ולקהלו של שייקספיר, מילותיו של בוטום-שתי נשמעות מעתה ואילך בשני המשלבים, באנגלית ובחמורית, אך מבלי שנוכל

כמובן בשום אופן לומר מה בדיוק מסמנות אותן מילים, או כמעט נעירות של בוטום, ב"חמורית" (תחת זאת, במידה שאנחנו מבינים את מילותיו של בוטום, אנחנו מוצאים שייטכן שאנו מסוגלים להבין לא רק אנגלית אלא גם חמורית – על אף התובנה המיידית למדי המשתמעת מכך לגבי האינטליגנציה שלנו עצמנו). אשר לדברים שטיטניה שומעת כאשר היא ניעורה משנתה על ידי קולות שירתו של בוטום בטרם תראה אותו אפילו, נעקרת מחלום ליל הקיץ שלה על ידי "מלאך" אשר "מעיר [אותה] מערש ציצים"³¹ – אלה נותרים לנצח מעבר להשגתנו. אנחנו, והקהל האליזבטני של שייקספיר, שומעים את בעלי המלאכה שרים, וחלקנו אף שומעים את הערך העודף המטא-לשוני היוצא מן הכלל ש"תרגום" מוסיף ל"השתנות" וחמור מוסיף לשתי – אבל מי מאיתנו "מרוגש] בהכרח / ממבט ראשון", או בשמיעה ראשונה של האורג, עד שיהיה נכון "לומר, להישבע / אני אוהב אותך"³² לחמור? כיוון שראש החמור שלו הבריח את יתר בעלי המלאכה, בוטום שר כדי להבריח את פחדו הוא מיד אחרי תרגומו, "פרוש, אנקור והחוגה, / קוקית בת רון רן פשוט, / קולה תשמע בלי הפוגה / ולא תעז לענות: הו שטות!" [The finch,] the sparrow and the lark, / The plain-song cuckoo grey, / Whose note full
³³[many a man doth mark, / And dares not answer nay

אנחנו שומעים את ה"לא" (nay) של בוטום לא פעם אחת אלא פעמיים, כאן ובתשובתו להצהרות האהבה של טיטניה: "לא. יודע אני להתלוצץ בשעת הצורך".³⁴ אבל מה זה שאנחנו שומעים? ברמה האונומטופאית, זוהי כמובן אמירה כלשהי בחמורית – "נְעִיָה" (neigh), מה שאדם "לא [מ]עז לענות" – ביטוי חמוריותו של אדם, מה שניתן לכנות מקרה של השפה החמורית או שימוש בה (אדם "אינו מעז" "לנעור" מפני שלדידו "נְעִיָה", ואחת היא מה הוראתה בחמורית, מבוססת בחמורית ומסמנת את מכלול השפה הטבעית שאני מכנה, בגסות ובמכניות, חמורית. לענות "לא", להתנער (nay), זה "לנעור" (neigh) או להיות חמור: ה"נְעִיָתיות" של "נְעִיָה" מוציאה את ה"לא" מהשפה שחיות אנושיות יכולות להשתמש בה בלי לאבד צלם אנוש, לחלוטין, או כמו בוטום – חלקית).

אבל ה"לא" גם מהדהד תחבירית בצורה המקבילה שלובש הפזמון הקטן, "הרן הפשוט" של הקוקייה (cuckoo), שם עצם שהפך לשם תואר המאפיין בתחילה את הקוקייה (אותה ציפור השרה ב"רן פשוט") ואז הופך בחיל ורעד למבשר, לצד הקוקייה עצמה, של "קול" (note) הקוקייה. ה"לא" של אדם איננו רק מה שאינו מעז לענות: למשל, ברצוני לומר "לא" לקול שהקוקית-הקרננית (cuckoo-cuckold) קוראת אלי, אולם אינני מעז לענות "לא" לקריאה הזאת שכן בלבי אני מאמין או מפחד שאני עצמי קרנן (cuckold), שאני עצמי קוקייה (cuckoo). כלומר אני מפחד שאני עצמי הנני אותה ציפור שקריאתה היא שמה והיא קוראת לי בשם זה, שגם מכנה אותי בשם וגם מתאר אותי. ה"לא" המתנער של אדם איננו אך ורק מה שאינו מעז להשיב; הוא שמה של השפה שבה הוא לא מעז להשיב: או שהיא "קול... הרן הפשוט" של הקוקייה אשר מסגיר את היותו, כמי שמשמיע צלילים בשפה המכונה אונומטופאית, "קוקו", קרנן בעצמו, או שהיא קול הרן הפשוט של "נעירה" או "לא", המסמן אותו כחמור בשל ההתנערות שלו, בחמורית, מכך שהוא אכן חמור ועוד מקורנן בנוסף לכך.

אין זה צירוף מקרים שטיטניה מדברת על נאומו של בוטום בדיוק בכפי שבוטום מדבר על "קול" הקוקייה: "אנא, שוב נא, בן תמותה עדין, זמר: / נגינתך שבתה אוזני כליל" (Mine ear is much enamored of thy note).³⁵ הרבה מן ההומור של שייקספיר נשען כאן על התרגום שלוח הרסן בין שימוש שיחני לאזכור מטא-שיחני, בין שפות – השפה האנגלית של האורגים ושל יתר בעלי המלאכה, שפות החמורים והקוקיות, שפות הפיות והשדים כגון פאק – ובין מונחים מטא-לשוניים המסמנים שפות: אנגלית, חמורית, קוקו, "נעירה", קול, רן פשוט, או שימושי שפות. עם זאת, זהו הומור מאיים במיוחד, ולא רק לדידו של האיש האומלל המתחלחל לגלות שאין בכוחו לומר "לא" לקרנונו – שהוא אינו מסוגל לומר "לא", להתנער, מפחד שיאבד את לשונו וישמיע "נעירה" בחמורית, וכך, בשתיקה, מקבל עליו את דין הרן הפשוט של הקוקייה שאינה רק קוראת אליו אלא גם מכנה אותו בשם: "קוקו". קרנו, היא קוראת אליו.

אם צדו האנושי של ניק בוטום עונה "כן", אזי הוא מסכים לאופן שבו הקוקייה סימנה ותיארה אותו, וכך משיב בשפת הקוקו, בשמו ("קוקו!") אומרת הציפור. "כן?" עונה בוטום, או כל אדם אחר – "כן, זה אני, אני קוקייה, קוקו, הואיל ואני מבין את קריאתך, בשפה הקוראת אותי ואלי כך והקוראת לעצמה 'קוקו', כיוון שאני מבין שקריאתך מסמנת אותי. ואין זה אלא בשפה זאת שאני עונה לך, קוקו אל קוקו, או בן קוקו אל קוקייה, ב'כן?' שלי באנגלית, המשמש לאשר שכן, אני (בן) קוקו, שהאנגלית שלי היא גם השפה הטבעית המכונה קוקו, שבה מדברים הן הקרננים והן הקוקיות). אם הוא עונה "לא", אזי הוא עונה בחמורית ומסגיר כי הוא חמור מפני שכשל להבין שהוא בלבו קרנו, שעליו לענות, בנוסף או במקום, בקוקו. בוטום חייב לשמור על שתיקה – ואיזה מין תיארון הוא זה המצווה דממה על דמויותיו, הקורא להן "אהבי ושקט", למשל, כפי שקורדליה קוראת לעצמה לעשות?³⁶ הסימון של שפה כשפה, התנאי הנוקשה הזה שעליו קם ונופל תרגום בין עולמות אפשריים, נפרם: האם "נעירה" היא מילה בחמורית או באנגלית? (האם "מילה" בחמורית היא בכלל מילה? האם איננה, בעצם, "נעירה"?). האם "נעירה" היא מילה בשתיקה, כפי שבוטום הוא גם איש וגם חמור? האם "קוקו" מסמנת את השפה, את הדובר-ציפור, את הבעל, או את איש החמור? בין הראשונים להכשל היא זהות הסימון "שפה טבעית", שאליה דבקות כטיפילים שפות הציפורים והחמורים, ועוד טרם הזכרנו את הפיות.

כל כך מאימת, כל כך טרגית בכוח היא הסצנה הקומית הקטנה הזאת, עד שאפילו הקהל האוהב ביותר, המוקסם ביותר – טיטניה עצמה – אינו יכול לשאת את ההקשבה לנאומו של בוטום, לאלתור הקדחתני שלו על מובני השמות הפרטיים של פמלייתה, קורעכביש, פריחתאפון ומעשחרדל (Cobweb, Peaseblossom and Mustardseed) – שמות המתורגמים לפתע לחמורית, כך נדמה, על ידי בוטום – מוקדים מדרגת שמות פרטיים לדרגת תיאורים של תפקודים מכניים וטבעיים למיניהם, בדומה לאופן שבו השם "קוקו" עובר מהציפור המשמיעה את קול הרן הפשוט בקוקו, ובא לסמן את האובייקט שאליו היא קוראת והמסמן את עצמו באמצעותו. כל כך מערער מה ששומעת מלכת הפיות בקולו של בוטום האהוב שלה, אותו קול שלמרבה האבסורד היא היללה פחות ממאה שורות קודם, אותו קול שאת צליליו המלאכיים ייחלה לשמוע שוב ושוב, כה מטולטלת טיטניה הנאוה (בין אם מפחד שמא גורל דומה יפול בחלקת שמה שלה ובין

אם מפחד או ממודעות לכך שאהבתה לבוטום אמנם תניב לפחות עוד "בן קוקו" אחד: אוברון עצמו, המקורבן על ידי האורג בעל ראש החמור), עד שהיא מצווה על קורעכביש, פריחתאפון ומעשחרדל "לקשור את לשון אהובי, להביאו בשתיקה".³⁷ טיטניה, משוללת נעירותיו המתוקות של קול אהובה, מאשרת כך לעצמה בתמורה שהיא-היא הקובעת אילו תפקידים יוטלו על משרתיה, לא שמותיהם ולא הקול המתרגם של חמור מכני לגמרי – ושהיא-היא זו שלא ידה לקרנן את אוברון עם חמור בלי לסמן את כלימתו של מלך הפיות ולנעור אותה בגלוי, בקוקו, בחמורית או באנגלית.

כל כך מערערת הסצנה המשוגעת הזאת, עד כי מלך מלכי מתרגמי שייקספיר, אוגוסט וילהלם שלגל – אותו מלך פיות שמחזותיו של שייקספיר, וזה במיוחד, הילכו עליו קסם שהשלכותיו על המודרנה האירופית מרחיקות לכת – מצא שאין זה אפשרי לתרגם את התרגום של בוטום מילולית. על סצנת שינוי הצורה כותב שלגל ב"הרצאות על אמנות הדרמה" כי:

קוטבי הקיצון של הבדיוני והגם מתאחדים כאשר טיטניה המכושפת מתעוררת ומתאהבת בבעל מלאכה מחוספס בעל ראש של חמור, אשר מייצג, או אולי מעוות, את תפקיד המאהב הטרגי. הפלא ההיתולי של שינוי הצורה של בוטום אינו אלא תרגומה של מטאפורה במובנו המילולי [של תרגום]. (Das scherzhafte Wunder der Verwandlung Bottoms ist eigentlich nur die Uebersetzung einer Metapher in ihren buchstäblichen Sinn)³⁸.

תרגומה של מטאפורה – ביטוי מבטיח בתהומותיו הנכון בקלות להתהפך למטאפורה של תרגום, לתרגום של תרגום ולמטאפורה של ועבור מטאפורה – וההיפוכים החביבים הללו מעמידים מיד בספק את הרעיון שאפשר לקבוע באופן נוקשה את "המובן המילולי", *buchstäblichen Sinn* של ראש החמור. במילים אחרות ובלשונו של שלגל, דומה שאנו מצויים כאן במידה רבה בתוך היער והלקסיקון המאיימים של שייקספיר, שבו הווידג'ט המוזר של תרגום פנים-לשוני בין היגדים שיחניים להיגדים מטא-שיחניים מאיים להוביל לשתיקה, או לטרגדיה. אולם כאשר שלגל מתרגם את הסצנה הוא נוטה להשתיק את הפן המשונה והמאיים הזה בטקסט של שייקספיר. הפועל "השתנה" של סנאוט אמנם מתורגם כנהוג, כ- "O Zettel! du bist verwandelt!" ("O Zettel! du bist verwandelt!" (שכן היא מטא-לשונית באופן מידי ומסוכן) "תורגמת", שהיא התרגום של קווינס ל"השתנית", מתורגמת לא כ-*Übersetzung*, כפי שה"הרצאות על אמנות הדרמה" ממליצות, כך נדמה, אלא למילה השונה במקצת *:transfieriert*

Zettel: Warum laufen sie weg? Dies ist eine Schelmerei von ihnen, um mich fürchten zu machen. (Schnauz kommt zurück.)

Schnauz: O Zettel! du bist verwandelt! Was seh ich an dir?

Zettel: Was du siehst? Du siehst deinen eigenen Eselskopf. Nicht?

(Schnauz ab. Squenz kommt zurück.)

Squenz: Gott behüte dich, Zettel! Gott behüte dich! du bist transferiert.

(Ab.)

Zettel: Ich merke ihre Schelmerei: sie wollen einen Esel aus mir machen.

אמנם משמעותו של *Transferieren*, כך אומר לנו גרים, היא "verteutschen", צורה ארכאית של *verdeutschten*, "in ein andere sprache setzen", "לשים בשפה אחרת" המשמשת אמנם, אצל לותר למשל, לסימון "תרגום".³⁹ אך גרים מסביר לנו שהמשמעויות המטאפוריות – המתורגמות – האלו הן משניות במובהק למובן המילולי, *ein ding von ein ort zum andern* – *tragen*, "לשאת דבר-מה ממקום אחד לאחר". וכמו כדי לאשש שתרגום זה, ביודעין או שלא ביודעין, כובל את לשונו של בוטום, חמור ובוטום הופכים ל-*Esel* ו-*Zettel*. כל אחד משינויי הצורה האלה משעשע בדרכו, השינוי *Esel-Ass* מהדהד אולי במילה בה משתמשת טיטניה לתיאור המוזיקה שהיא שומעת, המילה מלאך, *Engel*; ואילו *Zettel*, ששלגל שאל מהתרגום המוקדם יותר של וילנד, מאבדת רבות מגופניותה, מהקשר שלה לאווילות ולטיפשות, מהנרדפות שלה ל-*Esel*, אך כפיצוי היא מרוויחה מטא-תיאטרליות מסוימת, הוויית *Zettel*, לא רק פיסת נייר או פתקה אלא גם ספר המחזה או תסריט. הפונקציה המטא-לשונית של ה"לא" של האורג שלנו, הנפתחת דרך המובן הלשוני של המילה האנגלית, "translation" נעדרת מהגרמנית; שיר הקוקייה הקטן של בוטום נשמע כעת כך: "Der Kuckuck, der der Grasmück / So gern ins Nestchen heckt / Und lacht darob mit arger Tück / Und manchen Ehmännchen neckt". המילה הגרמנית לנעירה היא *wiehern* – לכן, אף על פי ש-"necken" עשויה להישמע לנו (דוברי האנגלית) ולקהלו ולקוראיו של שלגל כמו נעירה, תפקידה של המילה לקרוא בשם היכולת האונומטופאית שלה עצמה אבדה לבלי שוב, כפי שאבד גם המשחק על שלילה וביטוי שמצאנו במילה "Nay" האנגלית.⁴⁰

כל זה תורם רבות לציור דמותו של שלגל כמעין טיטניה מאוחרת, מתרגם הכובל את לשונו של המחזה השייקספירי ושואף לרסן את מהומת התרגום הפורמציית של ההיגדים, התחביר, אוצר המילים והשמות במחזה האנגלי, המשנים צורתם ליסודות פונקציונליים הנוטלים כסימון וכאובייקט שלהם את אוסף ההיגדים, התחביר, אוצר המילים והשמות שמהם הם נובעים – ולהפך. דומה כי שלגל משתיק את בוטום-Zettel בדיוק כפי שטיטניה משתיקה אותו: לשונו של בוטום כבולה כעת לפיסת הנייר או לטקסט של המחזה, הדיבור הופך לכתובה, ההצגה הופכת למחזה, ומכונת התרגום הופכת למעין מכונת רישום. אבל תיאור זה איננו מדויק, או לפחות אינו מספיק בשביל סצנת התרגום המוזרה הזאת, שבה אינסטרומנטליות והנאה אסתטית פוגשות את בעלי המלאכה גסי הרוח של שייקספיר.

שלגל, כמו וילנד לפניו, מפליא לתפוס דבר-מה שנותר בלתי נשמע כמעט בטקסט של שייקספיר, אך נמסר בגרמנית בקול רם: הגרמנית נותנת לנו את הקשר של "שינוי" ו"תרגום" למלאכות הפרקטיות והחזרתיות של בעלי המלאכה, המכונאים – ובדיוק באמצעות הפן המכונתי. שכן *Zettel* או *Zettelmaschine* הוא גם שמה של "מכונת השתי" של האורג ויצרן השטיחים, הנול,

הגליל או המסגרת שעליהם נמתחים החוט או החבל כדי ליצור את השתי שדרכו חולף הערב, התשתית והמבנה של האריג.⁴¹

אפשר לומר כי התרגום הזה של ה"שת" המכני של שתי-בוטום למכונה של ממש הוא וידג'ט של תרגום מכונה הנחשף לעינינו באמצעות תרגומו של שלגל לחלום ליל קיץ – והוא נחשף בדיוק כאשר התרגום נכשל בתרגום מכונת התרגום של שייקספיר עצמו. עם זאת, את החשיפה הזאת של מכונת התרגום אין לתפוס כהופעה של קבוע היסטורי בלתי משתנה, שווה ערך כללי, או מדד ערכים אוניברסלי החל על שווקים שונים, כמו מילתה של ישות ראשית בשפה, אותו לוגוס המונח-לפני-לשם-איסוף, לוגוס המבליח בגלוסה. הדבר היה שונה בימיו של קיקרו מבימיו של מרקס, של היידגר, או בימינו שלנו, כאשר אני נותן לו את השם המוזר והמעורפל "וידג'ט". אצל שייקספיר, מכונת תרגום, וידג'ט, היא המניעה את ידו של האורג, את עינה ואוזנה של מלכת הפיות ואת אוזנו ועינו של הקהל, שת אל שתי, "לא" אל נעירה, קוקו אל הקוקייה, מילה אל מכונת העין ואל מכונת האוזן. שם, כמו בלקסיקון התעשייתי המוקדם אך גם בשונה ממנו, מכונת התרגום מתרגמת את התשתיות החומריות של הביטוי הלשוני, את השתי לערב של הביטוי – אבל תמיד מותנית על ידי ההנאה העודפת והסיכון המושגי שנוטעים מובניו המבולבלים: "ראיתי קול; עתה לסדק אתקרבה לציץ, / אולי אשמע פני תשבי שלי."

אחזור לסיכום למשימה שלקחתי על עצמי, לחשיבת התרגום כמושג פוליטי בעידן של הון אשראי ושל תרגום מכונה. סיפור ההיסטוריה של ההבדלים שהתוותי – ההיסטוריה של ההמללות, הליטרליזציות, של מכונת התרגום ושל תרגום המכונה – משמעו לספר את ההיסטוריה של הקפיטליזם הפוסט-מלחמתי והפוסט-קולוניאלי שוב, באופן משונה, אולי אפילו סוטה. ההיסטוריה הזאת מאפשרת לנו לשרטט קשת ארוכה מכפי שחשבנו לתופעה הפוסט-מודרנית לכאורה של הפיכת העבודה ללא-חומרית; ההיסטוריה הזאת מאפשרת לנו לחשוב מחדש ולערער, להטות ולהפנות, את הקטבים המגדירים את אליפסת ערך העבודה – הקטבים של אינסטרומנטליות והנאה אסתטית; היא מאפשרת לנו להסביר אחרת את מושג זמן העבודה, להביא בחשבון את עבודת העפבוש-הלא-אנושית של מכונות תרגום בזמנים שונים; היא מאפשרת לנו לחשוב אחרת על טבען של מכונות עבודה.

אבל מעל לכול, הבחינה המחודשת של טבען של המחשבה הפוליטית וההתארגנות הפוליטית דרך מושג התרגום כפי שהוא מובן כאן מאפשרת לנו לחלץ את שפת ה"אפשרי" – הן במובנה הפילוסופי המודאלי והן במובנה המהפכני – מהכבלים המשתיקים שבהם כבל אותנו המדומיין הפוסט-קולוניאלי של עבודה מיוצאת, בדיוק כפי שפועליה של טיטניה כבלו פעם את לשונו של בוטום.

הערות

1. *Language and Machines: Computers in Translation and Linguistics*, a Report by the Automatic Language Processing Advisory Committee, Division of Behavioral Sciences (ALPAC Report), National Academy of Sciences (1966).
2. R.H. Richens (1956), "Preprogramming for mechanical translation". *Mechanical Translation* 3 (1).
3. לסקירה של תיאוריות עכשוויות של תרגום בהקשר היסטורי ראו, Susan Bassnett-McGuire (2002), *Translation Studies*. New York: Routledge. מופיע אצל לורנס ונוטי: Laurence Venuti (1995), *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London: Routledge. התייעוד המקיף ביותר של הגישות העכשוויות ליחסים בין גלובליזציה ותרגום מזווית שאיננה פרקטית אלא מושגית. ראו Liaida Ha Liu (2000), *Tokens of Exchange: The Problem of Translation in Global Circulations*. Durham, NC: Duke University Press; Emily Apter (2005), *The Translation Zone: A New Comparative Literature*. Princeton University Press. מאמרה של ליו בקובץ שערכה "of the Sign The Question of Meaning-Value in the Political Economy" הבוחן מחדש בבהירות רבה את האנלוגיה העמומה למדי בין משמעות לערך המופיעה בקריאות חלשות של עבודותיו המוקדמות של בודריאר. העבודות המוקדמות יותר שלי על הפילוסופיה של התרגום ממהרות מדי לטעמי להתפשר על מבנה מקוטב או דו-מוקדי – ההבחנה בין פילוסופיות תרגום "אידיאליסטיות" ל"מטריאליסטיות" – שברצוני לערער. ראו Jacques Lezra (2008), "The Indecisive Muse: Ethics in Translation and the Idea of History". *Comparative Literature* 4, pp. 301-330.
4. על ההבניה של "הוצאה טהורה של זמן וכסף" בכלכלות פוסט-פורדיסטיות ראו Maurizio Lazzarato (1997), *Lavoro immateriale, Forme di vita e produzione di soggettività*. Verona: Ombre. *Percezione e lavoro nel postfordismo*. – Corte; Maurizio Lazzarato (1996), *Videofilosofia*. Rome: Manifestolibri.
5. הערת המתרגמת: השפה העברית מבחינה בין מתרגם למתורגמן, בניגוד לאנגלית המתייחסת לשניהם כ-translator. מתורגמנית היא מילה המתייחסת בעיקר למתרגמת הסימולטנית – כלומר למי שתפקידה לתרגם בעת שיחה את דבריו של דובר אחד בשפה אחת לשפתו האחרת של הדובר או המאזין, הדוברות או המאזינות שמולו. לעומת זאת, במילה "מתרגמת" אנחנו מתכוונים כיום בעיקר למי שתפקידה לתרגם טקסטים כתובים משפה אחת לאחרת, אולם דומה כי מילה זאת מקיפה טווח רחב יותר של פעילות, כולל פעילותה של המתרגמת הסימולטנית שבה עוסק המאמר. מסיבה זאת, וכדי לשמר קשר ברור למושג התרגום שהוא מרכזו של טקסט זה, בחרתי לתרגם בדרך כלל translator כמתרגם או מתרגמת, גם כאשר הם מופיעים בתפקידים כמתורגמנים. בנוסף, במקורות העבריים שתי המילים – מתרגם ומתורגמן – משמשות לסירוגין לתיאור תפקידו של החכם המתרגם את דברי המקרא לארמית או ליוונית בעת קריאת

התורה בבית הכנסת כדי להופכם לנגישים לכול, כלומר לתיאור תפקידו של המתרגם סימולטנית ("אין המתרגם [של דברי המקרא בבית הכנסת] רשאי להגביה קולו יותר מן הקורא" – ברכות מה, ובה בעת ובאותו הקשר: "ואמר לו למתורגמן: הפסק, אל תתרגם אלא האחרון" – מגילה כה). מבוסס על אפליקציית מילון בן יהודה לאייפון, שבעצמה יכולה אולי להיחשב לווידג'ט.

6. הערת המתרגמת: את המילה "rigid" תרגמתי כאן ולאורך המאמר כ"נוקשה", בהתאם לתרגומו של אבישי רווה לביטוי "rigid designation" בספרו של קריפקי, "שמות והכרח", שאליו מתייחס כאן מחבר המאמר כפי שעוד יובהר בהמשך. אבל היתה סיבה נוספת לבחירה במילה הצורמת מעט הזאת. כיוון ש-"rigid" היא דוגמה בולטת לחוסר יכולתו של התרגום (העברי, במקרה זה) לכסות במלואו את הטווח הסמנטי של מילה מתורגמת מבלי להפוך את המילה האחת לביטוי מרובה מילים, בחרתי לשמר את צרימתה כמעין תזכורת חוזרת לכך, וכמילה המעלה בויכוחן שוב ושוב את מקורה ואת היחס בינה ובינו (וראו בהקשר זה גם הערה מס' 8).

7. הערת המתרגמת: באנגלית מדובר כאן במילה, במעין כריתה של ברית מילה, המפרידה את האות (letter) מן הרוח (spirit). אולם בעברית אין מדברים על מובן ליטרלי, מובן של אות, אלא על מובן מילולי, הנצמד למילה. במילים אחרות, יחידת הפשט הקטנה ביותר שלנו, יחידת הבשר והחומר, היא המילה ולא האות. לכן מעניין שהמסורת המפרידה המופיעה כאן מתוארת כמסורתם של אלה הכורתים, כלומר מלים (מן השורש מ.ו.ל – הפריד, כרת), את המילה (מן השורש מ.ל.ל, הקשור בו), שהיא בעצמה יחידה שהופרדה, שנימולה ומוללה מן המשפט ורוחו. שמה של המילה בעברית מעיד כי ההפרדה, פעולת המילה, מאוחרת למובן הרוחני או הבלתי מופרד. ההיפוך בתרגום של מילת האות מן הרוח לכדי מילת המילה הוא דוגמה מוצלחת לאופן שבו התרגום מוסיף מובן – או ערך, במסגרת אוצר המילים של המאמר שלפנינו – למקור, גם כשהוא מעלים ממנו מובנים, מחסר ממנו ערכים ומשנה אותו.

8. Saul Kripke (1980), *Naming and Necessity*. Cambridge, MA: Harvard University Press, p. 48 [הערת המתרגמת: התרגום לעברית מתוך תרגומו של אבישי רווה: סול א. קריפקי (1994), שמות והכרח. תל אביב: מפעלים אוניברסיטאיים הוצאה לאור, עמ' 73. רווה בחר לתרגם את המילה "designator" כציון (ובהתאמה "designator" כמצייין) אני בחרתי לתרגמה כסימון, הן כדי לשמור על קרבה למילה סימן (sign) המוכלת במילה "designation" והן כדי להימנע מצורות מבלבלות כמו "הדברים המצוינים"]. רשימת הספרות העוסקת בעולמות אפשריים – ובכלל זאת בסמנטיקת עולמות אפשריים, סמנטיקה מודאלית, ומה שמכונה סמנטיקת קריפקי – היא רחבת יריעה. אבן דרך חשובה ואחת העבודות השנויות במחלוקת ביותר בתחום היתה ועודנה חיבורו של דייוויד לואיס, David Lewis (1986), *On the Plurality of Worlds*. Oxford: Blackwell. הסובלנות החשדנית בהכרח של לואיס כלפי הפעולה, שהיא "אולי" של "אוניברסלים אימננטיים המממשים את זכות היתר האופיינית להם לחזור ולהישנות", היא בעיני דרך להבטיח את אותו עיקרון של ניתנות-לתרגום בין עולמות אפשריים שונים שהצגתי כאן. רשימת הספרות העוסקת בסמנטיקת עולמות אפשריים כוללת חיבורים חשובים שנכתבו לא רק מנקודת מבטה של הפילוסופיה של הלשון, אלא גם על ידי פסיכואנליטיקאים ופילוסופים פוליטיים (ראו Slavoj Žižek (1989), *The Sublime Object of Ideology*. London: Verso;

Judith Butler (1993), *Bodies that Matter*. New York: Routledge, pp. 187-223; Ernesto Laclau (2005), *On Populist Reason*. London: Verso, pp. 101-117; and Hent de Vries (1999), *Philosophy and the Turn to Religion*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, pp. 147-158. רק שני היבטים של הטיעון חשובים לענייננו: עצם היכולת למפתח את התרחיש (תיאור ה"ווידג'ט" – שימושיו, איכויותיו, הערך שלו וכו' המושמע לבסוף, ובהכרח, באוזניה של אחרת – המתרגמת שלי ואחריה השותפה שלי – נשען על פעולה של הצבעה (ostension) הנתפסת ככזאת); והאפשרות להכליל את פעולת ההצבעה הזאת (והו הבסיס שעליו נשענת היתכנות התרגום). במסגרת עולם המטא של העולמות האפשריים, עולם אכן נחשב עולם רק כאשר פעולות הצבעה מבטיחות את הסימון של דברים בעולם הזה, בין אם הם קיימים ושרירים בזמן ובין אם לאו. 9. הערת המתרגמת: "ווידג'ט" אמנם תורגם לעברית לאחרונה כ"יישומון" (ובעצמו מבוסס על תרגום אחר שאך מעטים עושים בו שימוש, תרגומה של "אפליקציה" לכדי "יישום"). ככזה הוא מתייחס רק לסוג מסוים של ווידג'טים, הסוג ה"לא חומרי". יתר על כן, כיוון שביטוי עברי זה אינו בשימוש (עד כדי כך שהוא מצריך הערת שוליים המציגה אותו כאנקדוטה אקזוטית או אוטורית) וכיוון שטענת המחבר מניחה היעדר מילה לוידג'ט, העדפתי לאמץ את ההנחה הזאת ולתרגם ווידג'ט באמצעות תעתיק המילה האנגלית, כדבר שבאנגלית נקרא ווידג'ט.

10. כתבי אפלטון (1997), כרך ראשון. תרגם יוסף ג. ליבס. ירושלים ותל-אביב: הוצאת שוקן, עמ' 78. היוונית מתוך הגרסה המקוונת המופיעה בפרויקט פרסאוס Project Perseus: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=plat.+ion+530a> ראו Adriana Cavarero (2005), *For more than one voice: toward a philosophy of vocal expression*. Translated by Paul A. Kottman. Stanford University Press. קווארו קוראת את סיפורו של סוקרטס כאלגוריה על אובדנו של קול מסוים מתוך הלוגוס.

11. ערכיו של המונח "ממשי" בטענה מסוג זה, כמו טענותיו המוקדמות של לואיס לקיומו של "ריאליזם מודאלי", קשים לפענוח. ביסוס הקדימות האונטולוגית של אובייקטים אינו זהה לחלוטין לאפיונם בסגולת ה"ממשות". כאן – אף על פי שבמקומות אחרים אין זה כך כלל וכלל – אני מסכים עם טענותיו של גרהם הרמן. ראו Graham Harman (2002), *Tool-being: Heidegger and the metaphysics of objects*. Peru, IL: Open Court Publishing.

12. הדוגמה שלי, דוגמת "המלך הנוכחי של צרפת", שאובה מ"על ההוראה" של ראסל, שם הוא משתמש בה כדי להוכיח כי ביטויים מסמנים באורח צורני ולא על פי קיומו או היעדרו של מה שהם אמורים לסמן. Bertrand Russell (1905), "On Denoting" *Mind*, New Series, Vol. 14 (56), pp. 479-493.

13. "indefinite name for a gadget or mechanical contrivance, especially a small" OED, "Widget, n." 2nd edition, 1989; online version (December 2011) at <http://www.oed.com/view/Entry/228908>. פורסם לראשונה ב-2011. OED IV, 1996. הערך המעודכן (אחרי 2003) מוסיף: "א. רכיב ויוואלי של ממשק משתמש גרפי (והקוד השייך לו) המאפשר למשתמש לבצע פעולה מסוימת (למשל, פס גלילה, חלונית דו-שיח, תפריט וכו')."

ב. יישום תוכנה קטן" [ובעברית, מילון בבילון המקוון מתרגם widget כך: "ש"ע) מה שמו (חפץ ששמו לא ידוע או נשכח); סמל גרפי של ממשק המאפשר אינטרקציה בין המשתמש והמחשב (אייקון, לחצן, פס גלילה, חלונית); תוכנית מחשב קטנה המתארת את פעולת הסמלים הגרפיים". <http://translation.babylon.com/english/to-hebrew>].

14. הערת המתרגמת: במקור: "Love is not love / Which alters when it alteration finds", מתוך "סונטות שייקספיר" (170), בתרגום אריה סתיו.

15. היידגר מצטט לעתים קרובות למדי את הגדרת האדם של אריסטו כ-*zoon logon ekhon*, רק בכדי לתרגם אותו לאחר מכן ללטינית כ-*animale rationale* ולטעון שתרגום זה מלוגוס לרציו הוא אות לשכחה מטאפיזית אופיינית וחד-משמעית. הביטוי *zoon logon ekhon* אינו מופיע כלל, בצורה זו בדיוק, בכתבי אריסטו עצמו – כך שכבר הציטוט לכאורה של היידגר דומה יותר למעשה לפרשנות (gloss) או לתרגום. ציטוט הביטוי הזה אפוא וייחוסו לאריסטו מטשטשים את עקבותיו של סוג עבודה מסוים – סוג מסוים של מחשבה. אמנם *Zoon logon ekhon* אינו מופיע בצורה זאת אצל אריסטו, אבל המונחים שמהם הוא מורכב והיחסים ביניהם מופיעים גם מופיעים במקומות שונים בכתביו. נוכל לומר שהיידגר אוסף ומרכיב (assembles) את ההגדרה הזאת ממקומות אחרים בכתבי אריסטו, שבהם ניתן אמנם למצוא ביטויים נרדפים כמעט; הוא מקבץ אותם יחדיו על פי מה שמונח לפניו, מזהה את הזיקות בין המונחים על פי ההגדרה שתתקבל לבסוף. שעה שהוא נדמה כמצטט את אריסטו, היידגר למעשה "מתרגם" אותו, וה"תרגום" הזה מבטא את הליקוט ההיידגריאני של עקבות נטייתו של האדם אל המילה מתוך המילה, מתוך קורפוס שבו ביטוי הנטייה הזאת נח מפורז. במקום אחר יכנה היידגר את האיסוף המרכיב הזה בשם "מחשבה". ואילו כאן, בדומה לעיסוקו בתרגום המונח האריסטוטלי אנרגיה, הוא מתעלה על צניעותו אך במעט ומכנה אותו "תרגום". ראו Martin Heidegger (1975; 1984), "The Anaximander Fragment". In *Early Greek Thinking*, translated by David Farrell Krell and Frank A. Capuzzi. San Francisco: Harper and Row.

16. ההיסטוריה של התפתחות תרגום המכונה (MT – Translation Machine) סבוכה ועשירה; מונח זה אינו אלא החוליה החדשה בסדרת שמות, וכלל לא בטוח שיאריך ימים. סקירה מצוינת של ההיסטוריה של ת"מ והגדרה מועילה: "תרגום מכונה הוא כעת השם המקובל והסטנדרטי של מערכות ממוחשבות האחראיות לייצור תרגומים משפה טבעית אחת לאחרת, בסיוע אנושי או בלעדיו". מתוך John W. Hutchins and Harold L. Somers (1992), *An Introduction to Machine Translation*. London: Academic Press. הטענה שת"מ הוא תופעה של המלחמה הקרה לא נראית לי שנויה במחלוקת. המחקרים הרציניים הראשונים על ת"מ בארצות הברית מומנו כולם על ידי מחלקת ההגנה של ארצות הברית ועל ידי הסי-איי-איי, שהתעניינו בין היתר במציאת דרכים לתרגום מהיר ומדויק של מסמכים ברוסית.

17. הערת המתרגמת: בספרו של דגלאס אדמס "מדריך הטרמפיסט לגלקסיה", דג בכל שוכן באוונם של אנשים, ניזון מגלי מוח, ומתרגם ישירות מכל שפה לכל שפה.

18. במאמרו של מרטין היידגר, "לוגוס" ("Logos"), מופיע לסיכום דימוי המחשבה המפורסם הבא: "פעם, לעומת זאת, בראשית המחשבה המערבית, מהותה של השפה ריצדה לאורה של ההווייה (Being) – פעם,

כשהרקליטוס חשב את הלוגוס כמילתו המנחה בכדי לחשוב במילה זאת את ההוויה של הישים Martin Heidegger (1975; 1984), *Early Greek Thinking*. Translated by David Farrell Krell and Frank A. Capuzzi. San Francisco and New York: Harper and Row

Martin Heidegger (2000), *Introduction to Metaphysics*. Translated by Gregory Fried .19

Martin Heidegger (1971 and Richard Polt. New Haven: Yale University Press 1982), *On the Way to Language*. Translated by Peter D. Hertz. New York: Harper and Row:

”בהתייחסנו לשפה במישרין, במובן של דבר-מה נוכח, נפגוש בה כפעולת הדיבור, כהפעלת איברי הדיבור, פה, שפתיים, לשון. השפה מבטאת את עצמה בדיבור, כתופעה המתרחשת באדם [...] השפה היא הלשון.”

20. הערת המתרגמת: המילה “ממוללת” משמשת כאן לתרגום המילה “articulating”, שטוח המשמעויות שלה עצום. החשוב לענייננו כאן הוא ש-“articulation” מסמנת בה בעת גם ביטוי או ניסוח (וממילא גם חיבור או יחס בין איברים), וגם, מאידך גיסא, קיטוע. בהתאם לכל האמור בהערה מס’ 6 על משמעויותיה של המילה מילה – שהיא בה בעת חלק-ביטוי, שבכוחו גם לנסח יחס או קשר, ופעולה קטיעה – “machine articulating” תורגמה כאן כמכונה ממוללת.

21. בין ההתפתחויות המבטיחות יותר של קו מחשבה זה נמנים העיונים במה שנקרא “עבודה לא-חומרית” של האסכולה האיטלקית הסוציולוגית והפילוסופית שהתפתחה בעקבות הופעת ספרו של אנטוניו נגרי “מרקס מעבר למרקס” (באיטלקית: *Marx oltre Marx: quaderno di lavoro sui Grundrisse*). ראו הערותיו של נגרי על “הפרגמנטים של המכונה” (“Machine fragments”) של מרקס ב”מרקס מעבר למרקס” (Antonio Negri (1991), *Marx Beyond Marx* (ed. Jim Fleming), translated by Harry Cleaver et al. New York: Autonomedia, Paolo Virno (1996), “The Ambivalence of Disenchantment”. In Michael Hardt and Paolo Virno (eds.), *Radical Thought in Italy: A Potential Politics*. Minneapolis: University of Minnesota Press [1] במיוחד הערותיו על “האינטלקט הכללי” אצל מרקס, המורכב מ”המודלים האפיסטמיים המבנים את התקשורת החברתית [1] המטמיע את הפעילות האינטלקטואלית של תרבות ההמונים, אותה לא ניתן עוד לצמצם לכדי ‘עבודה פשוטה’, אל תוך ההוצאה הטהורה של זמן וכסף. שם, במוקד הכוח הייצרני של האינטלקט הכללי, מתכנסות שפות רשמיות, משפטי לוגיקה צורנית [...] ותמונות עולם.”

David Sarno, “Franz Josef Och, Google's translation über-scientist, talks about Google Translate”. *Los Angeles Times*, 11.3.2010

<http://latimesblogs.latimes.com/technology/201003//the-web-site-translategooglecom-was-done-in-2001-we-were-just--licensing-3rd-party-machine-translation-technologies-tha.html>

.23

<http://latimesblogs.latimes.com/technology/201003//the-web-site-translategooglecom-was-done-in-2001-we-were-just--licensing-3rd-party-machine-translation-technologies-tha.html> .3.3.2012

24. הערת המתרגמת: אותם מכונאים גסים או בעלי מלאכה חצופים של שייקספיר זכו לתרגומים עבריים רבים, הן כקבוצה והן כשמות פרטיים. "סיעה של מוקיונים גסי המלאכה", קורא להם ש"צ דוידוביץ בתרגומו (ירושלים: ספרי תרשיש, תש"י, עמ' מז), בעוד אברהם עוז מתרגמם כ"קבוצת לצים, בורים, חסרי מנוחה" (תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2006, עמ' 18). אהרון קומם מכנה אותם "חבורת בעלי מלאכה גסים" (תל אביב: אור עם, 2006, עמ' 05). אף אחד מאלה לא יקרא לבני החבורה "מכונאים" באופן שישמר את החיבור בין מלאכתם לתרגום המכני שעליו מחבר המאמר רומז כאן בהזכירם.

כפרטים, שמותיהם בתרגום מגוונים עוד יותר, אף על פי שברובם ישנו ניסיון לשמר קשר בין השם למלאכה המסוימת של כל מכונאי. פיטר קווינס הנגר, למשל, שהוזכר בראשית המשפט, מכונה "כפיס" בתרגומו של אפרים ברודא (ירושלים: מוסד ביאליק, 1964), "פיטר קרש" בתרגומו של עוז, ו"מר לוח" בתרגומו של קומם. הקשיים בתרגום שמו של ניק בוטום (Nick Bottom), האורג, עומדים במרכז הדיון בהמשך המאמר ומהווים מחסום של ממש עבור המתרגמת, מחסום אשר בה בעת גם פותח את האפשרות להדגים כמה מטענות המאמר ולהרחיב את משמעויותיו מעט.

25. ויליאם שייקספיר (תש"י), חלום ליל קיץ. תרגם ש"צ דוידוביץ. ירושלים: הוצאת תרשיש, מהדורה שנייה, 193-5.1.192 (להלן תרגום דוידוביץ'), פב.

26. הערת המתרגמת: התרגום שלי (וכך בדרך כלל כאשר לא מצוין אחרת). במקור: Bottom, thee Bless! translated art thou! (3.1.119). מעניין לציין כי התרגומים הקיימים לעברית מתרגמים את התרגום הזה של שתי, בין היתר, כ"קלקול" (דוידוביץ', מד) וכ"גלגול" (קומם, 46). כלומר, בעוד שניהם מעלימים לחלוטין את שם פעולת התרגום מהטקסט (ועמה את פעולת התרגום שלהם עצמם) ומקבעים את פרשנותיהם שלהם בתרגומם, הפרשנות של קומם עולה בקנה אחד עם זו של שתי עצמו ושומעת "גלגול" במקום "תרגום" – כלומר מטאמורפוזה, שינוי צורה – ואילו זו של דוידוביץ' מחמיצה גם את הפן הזה של משמעות תרגומו של שתי וקוראת "תרגום" כ"טעות תרגום", כקלקול.

27. William Shakespeare (1997), *A Midsummer Night's Dream*. In G. Blakemore Evans et al. (eds), *The Riverside Shakespeare: The Complete works*. Boston: Houghton Mifflin 2nd (ed) על פי מערכה, תמונה ושורה בטקסט. את הקריאה הקרובה ביותר לקריאתי שלי בסצנה המפורסמת הזאת ניתן למצוא אצל ג'ון סאליס: John Sallis (2002), *On Translation*. Bloomington: Indiana University Press, 25-31, 94. בנייתו קצר ומצוין של תרגום הסצנה הזאת בידי שלגל מדגיש סאליס את הצורך הפרדוקסלי לתרגם שמות פרטיים – שבמובן הצר נתפסים כבלתי ניתנים לתרגום. כמו מבקרים רבים שכתבו על המפגש בין שלגל לשייקספיר, גם הוא עסוק בדרכים שבהן שלגל "מפצה" על אותם "אובדנים" הכרחיים (94) בתרגומו – ובמובן זה סאליס עובד במידה לא מבוטלת בתוך המשלב הכלכלי המארגן תאוריות מסורתיות של תרגום. סקירה מועילה של האינטר-טקסטים של הסצנה נמצאת בחיבורה של מדליין פוריי "Bless thee, Bottom, bless thee! Thou Art Translated!": Ovid, Golding, and *A Midsummer Night's Dream*". *The Modern Language Review*, Vol. 93 (2), pp. 321-329. במובן מסוים הוא מאמרה של מרגרט טודו-קלייטון (Margaret Tudeau-Clayton (2002), "Scenes of Translation in Jonson

and Shakespeare: 'Poetaster, Hamlet' and 'A Midsummer Night's Dream'". *Translation and Literature*, Vol. 11 (1), pp. 1-23. טודו-קלייטון משתמשת במחזה של שייקספיר כדי להצביע על גבולות התפיסה של לורנס ונוטי, שלפיה תרגומים יכולים להיות "מבייתים" או "מזירים".

הערת המתרגמת: שמו של ניק בוטום, המרכזי כל כך לטיעון המרכזי במאמר, הוא קושיית תרגום של ממש. בתרגומים הקיימים תורגם שמו כניק שתי (ברוידא ודוידוביץ'), מחט (אלמגור), שחת (קומם), בוטן (עוז) או תחת (פרנס). בעוד "בוטן" שומר על המיון מצלולי ו"תחת" מהווה תרגום מילולי של המשמעות המיידית ביותר (לפחות בעינינו כיום) של השם, שני התרגומים הראשונים מחויבים יותר לשימור הקשר בין שמו של בוטום למקצועו כאורג, שכן שמותיהם של כל בעלי המלאכה במחזה מעידים בדרך כלשהי על מלאכתם. Bottom, כפי שמחבר המאמר יסביר בהרחבה, הוא גם המסגרת או הגליל שעליהם נמתח חוט השתי, תשתית הבוד שלתוכה נארג חוט הערב. כדי לשמר את ריבוי המשמעויות החשוב כל כך לטיעון בחרתי, לצד תעתוק השם בוטום האנגלי בעברית, גם להשתמש כאן בתרגום של דוידוביץ' וברוידא, "ניק שתי", מפני שהוא משמר קשר לא רק למקצועו של בוטום ולתשתית שעליה נמתח השתי, אלא גם (במאמץ קל) למשמעות שמו כתחת, שת. אולם בעוד שיתוף השם בין תחת ותחתית או תשתית נשמר במידת מה בעברית – הן בתרגומו של בוטום כתחת והן בתרגומו כשתי, שאחת ממשמעויותיו היא בדיוק יסוד או תחתית – העברית מתקשה להעיד על טפשותו החמורית של בוטום, של שתי, שהוא בבסיסו, בתשתיתו, שטותי ושתום-מוח כחמור; אין בכוחה של העברית לשמר את הקשר בין תחת לחמור, שכן קשר זה נובע באנגלית משיתוף השם בין המילה הנרדפת לבוטום כישבן, *Ass* – הנובעת משיבוש הצורה המיושנת יותר *Arse* – ובין *Ass* כבהמת משא, חמור, שבהשאלה מתארת גם את מי שמתנהג בטפשות חמורית, מי שהינו *assenine*. דומה כי תרגומו של קומם, המכנה את בוטום "שחת", הוא היחיד המנסה לשמר את המשמעות הזאת, שכן ייתכן כי תרגום זה מבקש להעיד על ראשו המלא בשחת.

עם זאת, למרות האובדן בתרגום, על אף ואולי דווקא בגלל היעלמותן של חלק מהמשמעויות, בשם "שתי" מוסיפה העברית את אלמנט ההשתנות והתרגום, שאינו קיים במקור האנגלי, ישירות אל תוך שמו של בוטום. ניתן להבין "שתי" בעברית גם כשני – הרי, שתיים היא צורת הנקבה של שניים, שתא היא צורתה הארמית של שנה המתחלפת עמה (השתא עבדי לשנה הבאה בני חורין"). במובן זה שתי הוא אמנם יסוד, תשתית, אך גם מה ששונה, שחוזר על עצמו, וגם מה שהופך שונה, שמשתנה בחזרה הזאת. במובן זה "שתי" אינו אלא ההגדרה של תרגום.

28. ויליאם שייקספיר (2006), *חלום ליל קיץ*. נוסח עברי: אברהם עוז. תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1.1.190-191. (להלן תרגום עוז), 51.

הערת המתרגמת: במקור: *to give d'I rest The / ,bated being Demetrius ,mine world the Were*. (1.1.190-191) translated you to be

29. 3.1.114-115; תרגום דוידוביץ', מג.

30. Marcus Tullius Cicero (1960), "De optimo genere oratorum". In *De inventione. De optimo genere oratorum. Topica*. Translated by H.M. Hubbell. Cambridge, MA: Harvard

.University Press, p. 364

31. תרגום דוידוביץ', מד.

32. 3.1.137-141.

33. 3.1.130-133; מתוך תרגום דוידוביץ', מד, עם שינויים.

34. 3.1.146-147, תרגום דוידוביץ', מה.

35. 3.1.137-141.

36. ויליאם שייקספיר (2004), המלך ליר. נוסח עברי, מבוא והערות: אברהם עוז. בני ברק: ספרית פועלים, 1.1.62; 50.

37. 3.1.201.

38. August Wilhelm von Schlegel (1815; reprinted 1846), *A Course of Lectures on Dramatic Art and Literature*. Translated by John Black and A. J. W. Morrison. London: George Bell and Sons, p. 329. הגרמנית מתוך A. W. V. Schegel (1962), *Kritische Schriften und Briefe*, In Edgar Lohner (ed.), Vol. 6. Stuttgart: Kohlhammer, p. 159.

39. *Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm*, 16 Bde. in 32 Teilbänden. Leipzig 1961-1854. ברשת, <http://woerterbuchnetz.de/DWB/>, 09.03.2012.

40. הערת המתרגמת: טיעון דומה אפשר להשמיע לגבי יכולתה של העברית לבטא באמצעות מילת שלילה או התנערות את שפת הנעירה שבה היא מושמעת.

41. גם אנסטון בוסמן מצביע על הבעיה בתרגום של בוטום לגרמנית, אולם הוא לא מעבד את המזוריות הייחודיות לרגע הזה. שימו לב להתמדתם העיקשת, אפילו בכתיבתו של מבקר חריף כל כך, של מונחי ה"ביות" וה"הזרה" של ונוטי. "בעיה בולטת היא שאלת תרגומו של השם 'בוטום', המעלה במחשבתנו את מקצועה של הדמות באמצעות ציון מכשירו של האורג – הסליל שעליו מתלפף החוט ליצירת השתי – אך גם נושא קונוטציות גסות, גם אם הן נבדלו בתקופת הרנסנס מאלו שנקלטות באוזניים מודרניות. אין בכוחו של אף תרגום ללכוד את כפל המשמעות הזה. מילתו של גינתר Zettel מסמנת את השתי של בד האריג, אולם חסרה את ההדהוד הגופני [...] שתי הבחירות (בתרגומים של בוטום לגרמנית ולצרפתית) מניבות רווחים והפסדים. הן מהוות דוגמה לשתי אסטרטגיות תרגומיות מנוגדות: הדרך הגרמנית מביינת את המקור בתרבות היעד ואילו זו הצרפתית מסמנת את המקור כזר. רוב הבחירות בתרגום נופלות בין שני הקטבים הללו, ותפוצת הטקסטים של שייקספיר תלויה באינספור פשרות שנערכו על ידי עורכים ומתרגמים בין הקטבים המנוגדים הללו של ניכור והטמעה תרבותית." בתוך, Anston Bosman (2010) "Shakespeare and Globalization". In Stanley Wells and Margareta de Grazia (ed.), *The New Cambridge Companion to Shakespeare*. Cambridge University Press, p. 293

